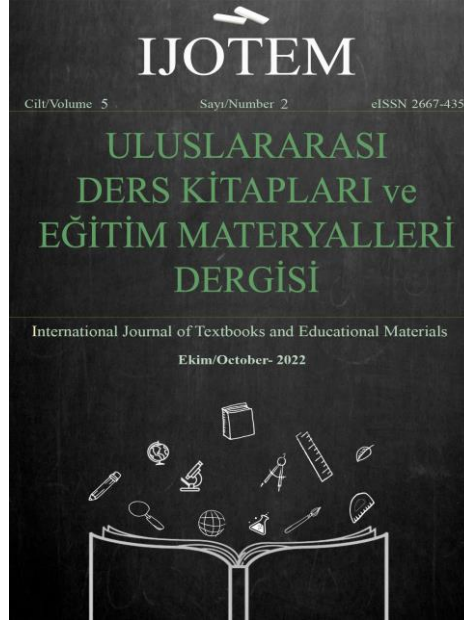

ULUSLARARASI DERS KİTAPLARI VE EĞİTİM MATERYALLERİ DERGİSİ (IJOTEM)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijotem>

Değerler Eğitimi Üzerine Ders Kitabı Görsellerinin İncelenmesi: Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf Örneği

* Bu çalışma Ders Kitapları Uluslararası Sempozyumu' nda (DEKUS-2019) özet bildiri olarak sunulmuştur.

Ahmet Tokmak¹

Milli Eğitim Bakanlığı, Dr., Öğretmen
tokmak87@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3902-5825

Veysi Aktaş²

Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen
veysiaktas7@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5174-7505

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Alınma Tarihi: 27.08.2022

Düzeltilmiş hali alınma tarihi: 18.10.2022

Kabul Edilme Tarihi: 25.10.2022

Çevrimiçi yayınlanma tarihi: 26.10.2022

Alıntı: Tokmak, A. ve Aktaş, V. (2022). Değerler Eğitimi Üzerine Ders Kitabı Görsellerinin İncelenmesi: Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf Örneği. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi (IJOTEM)*, 5(2), 70-90.

Değerler Eğitimi Üzerine Ders Kitabı Görsellerinin İncelenmesi: Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf Örneği*

Ahmet Tokmak¹

Millî Eğitim Bakanlığı

Veysi Aktaş²

Millî Eğitim Bakanlığı

ÖZ

Araştırma Makalesi

Ders kitapları uzun yıllardır okul sisteminin önemli bir parçası olarak görülmüştür. Öğrenci ve öğretmen arasında öğretim sürecinin takibi açısından önemli bir yer tutan ders kitapları hızla gelişen teknolojiye ayak uydurmakta zorluk çekmektedir. Yenilenen öğretim programıyla sosyal bilgiler dersi beceri ve değerlerin kazandırılması bağlamında önemli bir görev üstlenmiştir. Kazandırılması hedeflenen değerler için ders kitaplarında çeşitli görseller, haber metinleri ve okuma metinlerine yer verilmeye başlanmıştır. Bu araştırmada 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı görsellerinin öğretim programındaki mevcut değerler açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Nitel bir yöntem olan doküman incelemesinin kullanıldığı bu çalışmada içerik analizine başvurulmuştur. Frekans tablosu hazırlanmış, 23 öğrenci ve 15 öğretmen tarafından görsellerin değerlendirilmesi yapılmış, görsellerin kalitesi, gerekliliği, konu ile ilişkisi, olumlu ya da olumsuz olarak verdiği mesajlar irdelenmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise aynı öğrenci ve öğretmenlere, belirlenen görsellerin öğretim programında belirlenmiş değerlerin kazandırılması noktasında bir mesaj verip vermediğini yorumlamaları istenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda 5. sınıf ders kitabında 13 değer yer aldığı, 5 adet değerle ilgili (adalet, barış, eşitlik, özgürlük, tasarruf) görsellere yer verilmediği belirlenmiştir. Görsellerde en çok sorumluluk, duyarlılık, yardımseverlik ve saygı değerlerine yer verilmiştir. Kitaptaki görsellerin kalite, konu ile ilişkililik ve olumlu mesaj verme açısından sorunları olsa bile ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yorumları incelendiğinde görsellerin değer anlamında hedeflenen amaca hizmet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcı öğretmenlerin verdiği benzer cevaplar, ders kitabındaki görsellerin söz konusu değerler açısından yeterli olduğu sonucunu desteklemektedir. Öğrenci ve öğretmen görüşleri çerçevesinde görsellerin kaliteli, konuyla ilişkili olduğu ve verdiği mesajların yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Alınma Tarihi:
27.08.2022

Düzeltilmiş hali alınma tarihi: 18.10.2022

Kabul Edilme Tarihi:
25.10.2022

Çevrimiçi yayınlanma tarihi: 26.10.2022

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler eğitimi, ders kitabı, değerler eğitimi

* Bu çalışma Ders Kitapları Uluslararası Sempozyumu'nda (DEKUS-2019) özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Dr., Öğretmen

tokmak87@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3902-5825

² Öğretmen

veysiaktas7@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5174-7505

Examining Textbook Images on Values Education: Social Studies Lesson 5th Grade Example*

Ahmet Tokmak¹
Ministry of Education

Veysi Aktaş²
Ministry of Education

ABSTRACT

Research Article

It has long been shown in the textbook as an important part of the school system. Student and education to reach the student and education to complete the education of the courses that keep up with the education student and education schools to study in the student and school education student and education schools to receive the student and school education student and school education from the school students and education continues. With the renewed program, social studies has undertaken a task where skills and values should not be gained. Various visuals and news texts began to be included in the textbooks for the values aimed to be gained. This training aims at the values in the eyes of the 5th grade information textbooks. The content of the analysis, which is a qualitative method, was also applied to the analysis of this content. Frequency narration, 23 students and 15 teachers evaluated the visuals, the quality of the visuals are good with their necessity, and the positive is conveyed as a positive subject. In the second part of the research, the drawings of the visuals were emphasized in detail to the same and the teacher. The 5th grade with the values obtained is not included in the education about 13 values and 5 values. The most preferred products, exhibition and height values are included in the products. The quality of the visuals in the book, the subject and the positive reception may not be positive. The service may exist as intended for the intended purposes. As discussed with the participant, references are made to issues related to the words in the book. It has been determined that student and teacher education is valid, relevant and sufficient.

Received: 27.08.2022

Revision received:
18.10.2022

Accepted: 25.10.2022

Published online:
26.10.2022

Key Words: Social studies education, textbook, values education

---

* This study was presented as a summary paper at the International Symposium on Textbooks (DEKUS-2019).

¹ Corresponding author:

Dr. , Teacher

tokmak87@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-3902-5825

² *Teacher*

veysiaktas7@gmail.com

Orcid: 0000-0002-5174-7505

Giriş

Günümüz dünyasında toplumlar, değerlerin manasının yitirilmesi, yerel ve folklorik özelliklerin yozlaşması, evrensel etik kuralların yadsındığı bir süreci yaşama riskiye karşı karşıyadır. Çevresel düzenin sağlanıp kültürel ve somut olmayan mirasın geleceğe taşınmasındaki önem dikkate alındığında burada toplumsal değerlerin korunmasına özen gösterilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Değerlerin toplum üyelerinin içselleştirilmesindeki öneminin anlaşılması adına değerler eğitiminin rolü önem arz etmektedir. Bir şeyin önemini tespit edilip belirlenmesini sağlayan soyut kriter olarak tanımlanan değer (TDK, 2022), yaşamın normal akışında ve baş başa kaldığımız problemleri çözüme kavuşturmada güç ve inanç sağlayan ilkeler, kurallar bütünüdür (MEB, 2018, s.4). Schwartz (1992, s.1)'in de ifade ettiği gibi değer; bireyin veya çeşitli sosyal oluşumların hayatına yön verme hususunda kıymetli bir kriter, etik bir düzenin kurulmasına katkı sağlayan soyut bir ölçüdür.

İnsanların fikir yapılarıyla anlamlandırılıp davranışlara şekil veren değerler böylece yönlendirici bir güce sahip örüntüler olarak ifade edilebilir. Bu süreçte özellikle toplumsal ilişkilerin dinamik oluşu, geleneksel ve dini kuralların belirleyici oluşu da önem arz etmektedir (Tezcan, 2018). Toplumla, çevresiyle aktif bir ilişki içinde olan birey, yaşamı boyunca değişim ve dönüşüm geçirirken kendi öznel dünyasında da değerler şemasını oluşturmaktadır. Bireyin bilişsel ve duyuşsal dünyasında yer edinen değerlerin öğrenilip içselleştirilmesinde aile, sosyal çevre, iş hayatı etkiliyken bu süreçte okul, öğretmen, dersler, ders materyalleri de önemli bir role sahiptir (Aslan ve Aybek, 2019; Kochanska, 1994). Öğrencilerin kendi becerileri açısından farkındalığını artırmak, kişiliklerini geliştirmek, etik ve ahlaki açıdan doğru davranışlar bütününe edindirmek, devamlılık arz edecek iyi vatandaş olma durumunu gerçekleştirmek gibi amaçları olan değer eğitimine ders kitaplarının da önemli katkı sağladığı ifade edilebilir (Koçoğlu ve Erdoğan, 2019; İçen ve Akpınar, 2014).

Yukarıda ifade edilen hedefler doğrultusunda “*değeri telkin etmek, değerleri açıklamak, ahlaki muhakeme, değer analizi*” gibi yaklaşımlar aracılığıyla okutulan değerler eğitimi sosyal bilgiler dersi başta olmak üzere pek çok farklı disiplinin içeriğiyle ilişkilendirilerek öğrencilere aktarılmaktadır. Bireyin topluma entegrasyonunun gerçekleşmesinde ve kültürel uyum ile adaptasyon sürecini sağlıklı biçimde yaşamasında köprü rolünü gören değerler eğitimi birbiriyle ilişkili alt ve kök değerlerin harmanlanmış halidir (Ulusoy ve Arslan, 2019; MEB, 2018). Sosyal bilgiler öğretimi aracılığıyla değerlerin içselleştirilmesi ve sosyal değerlerin yansıtılmasında önem arz eden sosyal bilgiler ders kitapları söz konusu dersin sistematik ve düzenli biçimde işlenmesini sağlamaktadır (Eryılmaz ve Çengelci Köse, 2018). Eğitim-öğretim sistemi içerisindeki okulların vazgeçilmez bir ders materyali haline gelen kitaplar, beraberinde büyük bir pazarın gelişmesine neden olmuştur. Çeşitli yayınevleri ve yazarlar tarafından hazırlanan ders kitapları Millî Eğitim Bakanlığı onayını aldıktan sonra okullarda okutulabilir olmuş ve bu durum ülke içerisinde farklı değerlerin gelişmesine ya da körelmesine neden olmuştur.

Bilginin gelişen ve güncellenen doğası gereği (Ballı, 2021); geçmişten bugüne, bilgi, karşımıza farklı formlarda çıkagelmiştir. Bilginin ve kültürün nesilden nesile aktarılmasında sözlü eserlerin yanında önemli bir rol ders kitaplarına aittir. Ders kitapları varlığını sürdürmeye başladığı milattan önceki devirlerden bu yana büyük bir değişim göstermiş sadece bilginin aktarılmasını sağlayan araç olmalarının yanında beceri öğretimi, çeşitli değerlerle ilgili mesajlar vermeye başlayan yayınlara dönüşmüştür. Baskı teknolojisinde gerçekleşen yenilikler, matbaa sektörünün teknik gelişimi ve çeşitli bilgisayar programları sayesinde ders kitapları artık renkli görsellerle zenginleştirilmiş araçlara dönüşmüştür.

Ders kitaplarının içeriklerinin güncellenmesi, gündelik yaşama uygun yaşantı örnekleri sunan materyaller haline gelmesi, okullarda ders kitaplarının ücretsiz dağıtılmasının devlet politikası haline gelmesi planlanmış ve bu doğrultuda yürütülen çalışmalar sayesinde

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kararlaştırılmış ders kitapları tüm örgün ve yaygın öğretim kurumlarında ortak olarak okutulmaya başlanmıştır (EARGED, 2008). Dünyanın değişik ülkelerinde yapılan araştırmalardan, ders kitaplarının okullarda kullanılan başlıca materyallerden biri olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, ders kitaplarının gelişen teknolojiye rağmen eğitim ve öğretimde çok önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür (Kılıç ve Seven, 2002, s.26).

Ders kitapları eğitim programının temel unsurlarından biridir. Eğitim programı ile öğrenci arasındaki köprünün en önemli ayağıdır. Öğretim süreçlerinde öğretmenin gücünü daha iyi kullanmasına, vermek istediklerini daha sistematik vermesine; öğrencinin de öğretmenin anlattıklarını istediği zaman ve yerde istediği tempoda tekrar etme imkânına kavuştuğu temel materyallerdir (Ataman vd., 2001, s.4). Okullarda yürütülen öğretim faaliyetleri esnasında kullanılan ders kitaplarından biri de Sosyal Bilgiler ders kitabıdır.

Sosyal Bilgiler dersi gündelik yaşantımızdan süzülen pek çok değer öğrenciye kazandırılmasında çok büyük bir rol üstlenmiştir. Dersin konu alanının zenginliği öğrenciye geniş bir yelpaze sunulmasını sağlamakla beraber farklı değerlerin kazandırılması için de avantaj sağlamaktadır. Sosyal bilgiler *“Toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen dirik bilgiler”* olarak tanımlanabilir. (Sönmez, 1997, s.3) Doğanay (2002, s.16)’a göre, sosyal bilgiler insanları ve onların yaşamlarını konu alır. Sosyal bilgiler, birden fazla alana ev sahipliği yaptığı için sınırlandırılmış bir tanımlama yapmak bu ders için pek kolay değildir. Sosyal bilgilerin temel iki ayırıcı özelliği vardır. Bunlar, bütüncül ve disiplinlerarası olmasıdır. Sosyal bilgiler öğretiminde, geleneksel üç yaklaşımdan biri olan *“vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgiler öğretimi yaklaşımı”* ile anlatılmak istenen belirli davranış, bilgi ve değerlerin öğrencilere aktarılması sürecini kapsamaktadır (Doğanay, 2002, 20; Barth ve Demirtaş, 1997, 1.8-1.9).

Sosyal bilgiler dersinin alanyazındaki tanımlanış şeklinde ve amaçlandırılmasında fark edilen ortak bağlantının istedik yönde davranış değiştirme ve bilgi aktarma olduğu söylenebilir (Aktaş, Tokmak& Kara,2021, s.270). Ortak olarak bahsedilen bir diğer amaç ise öğretim programında belirlenen değerlerin kazandırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir düzen içerisinde yaşayan toplumların çeşitli değerler etrafında toplandığı, bu değerlerin toplum bazında kazandırılmasının büyük bir önem arz ettiği görülmektedir. Sosyal ve ahlaki değerlerden yalıtılmış, sadece anayasal hukuk kuralları çerçevesinde nizami bir şekilde işleyen toplum düzeni oluşturmak mümkün değildir (Aktan, 2003). Eğitim sisteminin beceri ve değer gelişimini önemseyecek biçimde değişim süreci yaşayan sosyal bilgiler öğretimi; yaşanan güncellemeyle ve yerel/evrensel dinamiklerin dönüşüm geçirmesiyle birlikte değer öğretimi önceleyen bir disiplin haline gelmiştir (Faiz ve Karasu Avcı, 2018).

Sosyal Bilgiler dersinin duyuşsal alana yönelik hedefleri ihtiva eden bir ders olması bakımından bu ders aracılığı ile öğrencilere bazı değerlerin edindirilmesi amaçlanmaktadır (Katılmış, Ekşi ve Öztürk, 2010). Nitekim eğitim kurumlarında öğrencilerin değer edinme sürecindeki mihenk taşlardan birinin sosyal bilgiler dersi olduğu söylenebilir. Muhtevası itibarıyla geçmiş hakkında detayların yer alması, çeşitli kültürlerden ve hayat hikayelerinden kesitler barındırması, pek çok disipline dair bilgilerin harmanlanmış halini yansıtması açısından sosyal bilgiler dersinin değer öğretiminde önemli olduğu ifade edilebilir. Sosyal hayata dair çeşitli gizil ve açık kuralların, kıymet verilen değerlerin aktarımında ders kitapları söz konusu süreçte etkili bir materyal olarak kullanılmaktadır.

2000’li yıllarda ülkemizde başlayan öğretim programlarındaki değişim ve yenileşme sürecinden sosyal bilgiler dersi öğretim programı da etkilenmiştir. Sosyal bilgiler dersi gerçekleşen değişimle öğrencilere beceri ve değer kazandırmaya önem veren bir derse dönüşmüştür. 2018 yılında yenilenen sosyal bilgiler öğretim programı ile 5. sınıf ders kitapları güncellenmiştir. Yeni sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerler şu şekilde sıralanmıştır: *“Adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık,*

dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik, yardımseverlik” (MEB, 2018).

Sosyal bilgiler ders kitabı içeriği genel olarak bilgi aktarımı yapmak ve beceri kazandırmaya yönelik olmakla birlikte, kitapta çeşitli haber yazıları ve görseller ile değer eğitimi yapılmaya çalışıldığı söylenebilir. Sosyal medyanın ve dijital dünyanın hızla geliştiği günümüz çağı görsel öğelerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ders kitabı görsellerinin çok ince bir süzgeçten geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Ders kitaplarının içeriğinde yer alan görsellerin, metinlerin, etkinliklerin değerler açısından ele alındığı önemli bazı çalışmalar mevcuttur. Ulusal alan yazına bakıldığında Taş (2022)’ın ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının evrensel değerler açısından incelediği çalışmada ağırlıklı olarak sorumluluk, dayanışma ve vatanseverlik değerlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Değirmenci Toraman ve Memişoğlu (2022)’nin Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki edebi ürün ve görsellerin değerler eğitimi açısından incelenmesi adlı çalışmada görsellerle ilgili değerlerin yer alma sıklığının 5. sınıflarda etkin vatandaşlık, 6. sınıflarda “Birey ve Toplum”, 7. sınıflarda ise “Kültür ve Miras” öğrenme alanlarında daha çok yer aldığı görülmüştür. Görseller irdelendiğinde sevgi değeri en az; bilimsellik değeri ise en çok tekrar eden değerler olarak tespit edilmiştir.

Erbaş (2021)’in yürüttüğü çalışmanın bulgularına bakıldığında ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler kitabında yer alan 1023 tane değer anlamı taşıyan içeriğe ulaşılmış olup bunlardan 321 tanesinin görsellerde yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu ders kitabında “Sorumluluk, Öz denetim, Duyarlılık” değerlerinin yer alma sıklığının diğerlerine nazaran daha çok olduğu görülmüştür. En az yer alan değerlerin ise “Adalet, Eşitlik, Dürüstlük” olduğu tespit edilmiştir.

Köksal, Yaylacı, Yel, Erbaş, Kılcan (2022)’in araştırma bulgularına bakıldığında kök değerlerin sosyal bilgiler 5., 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında ve öğrenme alanlarında dengeli biçimde yer almadığı sonucuna varılmıştır. Karacan (2018)’in çalışma sonuçları irdelendiğinde milli ve evrensel değerlerin kitaplarda yer almasının sosyal bilgilerin değer öğretimi açısından önem arz ettiği belirtilmiştir. Öte yandan bulgular göz önünde bulundurulduğunda söz konusu değerlerin 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dengeli şekilde yer almadığına ulaşılmıştır.

Öztürk ve Özkan (2018)’in araştırmasından elde edilen bulgular dikkate alındığında 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabındaki görsellerde ve içeriklerde en çok yer alan değer “Sevgi” en az yer alan değer ise “Misafirperverlik” olduğu tespit edilmiştir. Oğuz Haçat & Demir (2020)’in araştırma bulgularına bakıldığında 4., 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında değerlerin sınıf düzeyi ve öğrenme alanı çerçevesinde bakıldığında dengeli dağıldığı sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra 5. Sınıf ders kitabında “Dayanışma” değerinin en sık işlenen değer olduğu, “Dürüstlük”ün ise en az işlenen değer olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu literatür göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmadan elde edilecek güncel verilerin sosyal bilgiler ders kitaplarındaki görsellerin değerlerle olan ilişkisini ortaya koyması açısından önem arz ettiği söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Yenilenen sosyal bilgiler öğretim programıyla beraber değişen 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı görsellerinin değer ifade edip etmeme durumları, görsellerin gerekliliği, konu ile ilişkisi, kalitesi ve olumlu/olumsuz mesaj verme durumu incelenmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında katılımcı öğrencilerin ve öğretmenlerin sosyal bilgiler ders kitabındaki görsellerin değerleri yansıtması durumuyla ilgili görüşlerinin tespiti amaçlanmıştır.

Araştırma süresince 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı için hazırlanmış Talim Terbiye Kurulu onaylı sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı kullanılmıştır. Araştırma boyunca şu sorulara cevap aranmıştır:

1. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan görseller hangi değerleri ifade etmektedir ve görsellerin değer ifade etme frekansları nedir?
2. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan görsellere yönelik kalite, konu ile ilişkililik, gereklilik ve olumlu-olumsuz anlam durumuyla ilgili öğrencilerin verdiği cevapların frekansı nedir?
3. Öğrencilerin ve öğretmenlerin seçilmiş bazı görseller için yansıttığı değerlere yönelik görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırma örnekleme, verilerin toplanması ve analizlerine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Model

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na göre Talim ve Terbiye Kurulu tarafından düzenlenen 5.sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında bulunan görsellerin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi amacıyla yürütülen bu çalışma nitel araştırma ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür. Birincil ya da ikincil kaynaklardan elde edilen veri ve dokümanların incelenmesi ve sonuç olarak elde edilen verilerin değerlendirilmesi nitel araştırma olarak ifade edilir (Creswell, 2013). Bu çalışmanın ulaşmak istediği amaç ve belirlenen araştırma sorularına uygunluğu açısından nitel yöntem tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Türkiye'de 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde ortaokul 5. sınıf düzeyinde okutulan sosyal bilgiler ders kitabı bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmada, sosyal bilgiler ders kitabında yer alan görseller "değerler eğitimi" bağlamında irdelenmek üzere araştırmanın örneklemine konu olmaktadır. Anadol Yayıncılık tarafından basılan ders kitabı 2018-2019 eğitim-öğretim döneminden itibaren 5 yıl süreyle okullarda okutulmak üzere Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28.05.2018 tarih ve 78 sayılı kurul kararıyla ders kitabı olarak okutulması kabul edilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Kitabın Künye Bilgileri

Kitap Adı	Yayınevi	Yazar Adı
5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kİtَابı	Anadol Yayıncılık	Erhan ŞAHİN

Görsellerin farklı kriterler açısından değerlendirilmesi süreçlerinde görüşlerine başvuru alan öğretmen ve öğrencilerin belirlenmesinde amaçlı örneklem belirleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacının sosyal bilgiler öğretmeni olarak görev yaptığı okulda dersine girdiği 9 farklı şube içerisinde 1. dönem sosyal bilgiler not ortalaması en yüksek 27 öğrenci seçilmiştir. Seçilen öğrencilerden 4'ü çalışmaya dahil olmak istememiş ve öğrenci örnekleme 23 kişi olarak belirlenmiştir. Gerekli olan veli muvafakatnameleri ile ilgili okulun ve milli eğitim müdürlüğünün izinleri alınmıştır.

Tablo 2. Katılımcı Öğrenci Bilgileri

Öğrenci Kademesi	Okul Türü	Öğrenci Sayısı
5. Sınıf	Devlet Okulu	23

Araştırmaya dahil edilen 15 öğretmenin belirlenmesi sürecinde ise ölçüt olarak 10 yıl görev yapma şartı aranmış, belirlenen şartlar dahilinde 8 farklı okuldan toplam 15 sosyal bilgiler öğretmeni sürece dahil edilmiştir. Katılımcı öğretmenlere yönelik bilgiler Tablo 3' te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcı Öğretmen Bilgileri

Kadro Branşı	Lisans Mezuniyeti	Görev Yaptığı Okul Türü	Mesleki

			Tecrübe
SOSYAL BİLGİLER	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Devlet Okulu	10 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Özel Okul	11 yıl
	Tarih Öğretmenliği	Özel Okul	11 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Özel Okul	11 yıl
	Coğrafya Bölümü	Özel Okul	12 yıl
	Coğrafya Öğretmenliği	Özel Okul	15 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Özel Okul	16 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Özel Okul	17 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Devlet Okulu	22 yıl
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Devlet Okulu	25 yıl
	Coğrafya Öğretmenliği	Devlet Okulu	25 yıl
	Tarih Öğretmenliği	Devlet Okulu	26 yıl
	Tarih Öğretmenliği	Devlet Okulu	27 yıl
	Coğrafya Bölümü	Devlet Okulu	30 yıl
	Tarih Öğretmenliği	Devlet Okulu	32 yıl

Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma doğrultusunda yürütülen bu çalışmanın verileri doküman inceleme desenine uygun biçimde toplanmıştır. Araştırma kapsamında hangi dokümanların önem arz ettiği, nasıl veri elde edileceği çalışmanın temel amacı ve alt amaçlarıyla doğrudan ilintilidir. Doküman inceleme tekniği nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarından biri olarak dergi, kitap, gazete, biyografik ve otobiyografik eserleri incelemeye imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189). Ayrıca araştırma süresince doküman olarak kullanılan kaynaktan alınan görsellerle hazırlanmış açık uçlu sorulardan oluşan anketler kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun biçimde belirlenen sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabındaki görseller, elde edilecek verilerin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma süresince elde edilen verilerin analizi için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Bir çözümlenme işlemi olarak değerlendirilen içerik analizi araştırma sürecinde elde edilen farklı kapsamda verileri kullanır. Verilerin analizi sürecinde bir yöntem olarak kullanılan içerik analizi ile doğrudan elde edilen veriler dışında araştırmacı tarafından çalışma sürecinde kullanılan farklı veri toplama materyallerinden elde edilen verilerinde çözümlenmesi sağlanmış olur. Veri toplama araçlarından edinilen verilerin organizasyonu bu süreç ile gerçekleştirilmiş olur. Böylece verilerin düzenlenmiş hali araştırmacı dışında farklı araştırmacılar içinde anlamlı veri setlerine dönüştürülmüş olur. Bu sayede farklı araştırmacılar elde edilen veri setlerine yönelik standardize edilmiş bir değerlendirme yapma şansı elde etmiş olurlar. Bu çalışmada 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına göre Talim ve Terbiye Kurulu tarafından düzenlenen 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan görsellerin değerlerini belirlemek için içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu alan değerlere 2018 yılı SBDÖP üzerinden ulaşılmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması adına araştırma sürecinde elde edilen verilere yönelik 2 araştırmacı tarafından değerlendirme yapılmıştır. Görsellerin ifade ettiği değerlere yönelik 2 araştırmacı tarafından ayrı şekilde yürütülen değerlendirmeler sonrasında ortak noktalar ve farklı fikirler değerlendirilerek kararlar verilmiştir.

Araştırmada 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına göre Talim ve Terbiye Kurulu tarafından düzenlenen 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan görseller kullanılmıştır. Ayrıca çalışma süresince görüşlerine başvuru alan 23 öğrenci (5. sınıf) ve 15 branş öğretmenin görüşleri çalışmanın sınırlılık alanını oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılacak görsellerin belirlenmesi ile ilgili araştırmacılar tarafından ön çalışma yürütülmüş daha sonra farklı iki alan uzmanına görsellerin konuyu temsiliyetine dair görüşleri sorulmuştur. Görüşler doğrultusunda belirlenen 17 görselden 6 tanesi değiştirilmiş ve tekrar uzman görüşüne başvurularak görsellerin belirlenmesi süreci tamamlanmıştır. Çalışmaya konu olan görsellerin bulunduğu ders kitabı, hangi konu başlığında verildiği ve ders kitabı içerisindeki sayfa numaraları Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. Kullanılan Görsellere İlişkin Bilgiler

Kitabın Künyesi	Görsel No	Görsel Konu Başlığı	Sayfa No
Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı Anadol Yayıncılık (Erhan Şahin) 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılından İtibaren 5 Yıl İçin	1. Görsel	Sosyal Bilgiler Dersinden Öğrendiklerimiz	12
	2. Görsel	Hava Kirliliği	84
	3. Görsel	Geçmişten Günümüze Kültürümüz	56
	4. Görsel	Çocuk Hakları	27
	5. Görsel	Çocuk Hakları	26
	6. Görsel	Kültür ve Miras	33
	7. Görsel	Halk Oyunlarımız	46
	8. Görsel	Kültürümüzü Tanıyalım	50
	9. Görsel	Kültürümüzü Tanıyalım	50
	10. Görsel	Geçmişten Günümüze Kültürümüz	54
	11. Görsel	Afetler ve Çevre Sorunları- Deprem	81
	12. Görsel	Doğru ve Güvenilir Bilgi	99
	13. Görsel	Hizmet Sektörü	124
	14. Görsel	Ekonomi ve Sosyal Hayat	133
	15. Görsel	Yeni Fikirler Geliştirelim	138
	16. Görsel	Belediyeler	165
	17. Görsel	Bayrağımız ve İstiklal Marşı	172

Bulgular

Bu bölümde süreç boyunca elde edilmiş bulgular ve bunlara yönelik istatistik veriler, görseller ve öğrenci-öğretmen görüşlerinden kesitlere yer verilecektir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin İfade Ettiği Değerler ve Frekansları

Tablo 5' te sosyal bilgiler ders kitabı (5. sınıf) yer alan görsellerin ifade ettiği değerler ve frekanslarına yer verilmektedir.

Tablo 5. Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Değer İfade Etme Durumları

Sınıf Düzeyi	Değerler	Frekans
5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	1. Adalet	0
	2. Aile Birliğine Önem Verme	5
	3. Bağımsızlık	2
	4. Barış	0
	5. Bilimsellik	1
	6. Çalışkanlık	3
	7. Dayanışma	7
	8. Duyarlılık	17
	9. Dürüstlük	1
	10. Estetik	7
	11. Eşitlik	0

12. Özgürlük	0
13. Saygı	14
14. Sevgi	13
15. Sorumluluk	18
16. Tasarruf	0
17. Vatanseverlik	4
18. Yardımseverlik	14
TOPLAM	106

Tablo 5' e göre 5. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında belirtilen 18 değer farklı görsellerde 106 defa vurgulandığı görülmektedir. Ders kitabı görsellerinde en fazla vurgulanan değerler sorumluluk (18), duyarlılık (17), yardımseverlik (14), saygı (14), sevgi (13) değerleridir. Görseller içerisinde bazı değerlere yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu değerler adalet, barış, eşitlik, özgürlük ve tasarruf olarak belirlenmiştir.

Ülkemizin coğrafi konumu, sınır komşularında yaşanan karışıklıklar, ülke içerisinde adalet, barış, eşitlik ve özgürlük temelli tartışmaların yaşandığı süreçlerden geçtiği günümüz Türkiye'sinde bu değerlerin görsellerde kendilerine hiç yer bulamaması fazlasıyla dikkat çekicidir.

Araştırma sürecinde 17 görselin araştırmacılar tarafından değerler eğitime yönelik bir değer ifade etme durumu incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler Tablo 5' te sunulmuştur. Değer ifade etme durumu açısından değerlendirilen görsellerden bazıları şunlardır:

Görsel 1: Yardımseverlik Değeri ile İlgili Görsel

Ders kitabı sayfa 12'de yer alan Görsel 1.de Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan temel değerlerden "duyarlılık, dayanışma, yardımseverlik ve sorumluluk" değerlerinin vurgulandığı söylenebilir.

Görsel 2: Duyarlılık ve Sorumluluk Değeri ile İlgili Görsel

Sayfa 84'te yer alan Görsel 2.de Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan temel değerlerden "duyarlılık, sevgi, saygı, sorumluluk" değerlerinin vurgulandığı söylenebilir.

Görsel 3: Dayanışma, Aile Birliğine Önem Verme, Sevgi- Saygı Değerleri ile İlgili Görsel

Sayfa 56'da yer alan Görsel 3.te Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan temel değerlerden "aile birliğine önem verme, duyarlılık, sorumluluk, dayanışma, sevgi, saygı, yardımseverlik" değerlerinin vurgulandığı söylenebilir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin Çeşitli Kriterler Açısından İncelenmesi

Araştırmanın bu sorusu için kitapta yer alan görseller arasından seçilmiş 17 görselin bulunduğu bir çalışma kâğıdı hazırlanmış, araştırmaya dahil edilen 23 öğrencinin her görseli belirlenen ölçütlere göre değerlendirmesi istenmiştir.

Değerlendirmeler sonucunda ders kitabı görsellerinin kalitesi, konu ile ilişkisi, gerekli olup olmadığı ve olumlu-olumsuz mesaj durumuyla ilgili öğrencilerin verdiği cevapların

frekans durumlarına yönelik tablolar oluşturulmuştur. Bazı öğrencilerin görsellerden bazıları ile ilgili soruları boş bırakmasından dolayı, 23 öğrencinin 17 farklı görseli değerlendirmesi ile beklenen 391 cevap sayısına her soruda ulaşamamıştır.

Tablo 6' da görsellerin kalitesi, konu ile ilişkili oluşu, gerekliliği ve verdiği olumlu ya da olumsuz anlam bakımından değerlendirilmesine yönelik verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan istatistikler gösterilmiştir.

Tablo 6. Görsellerin Değerlendirilmesine Yönelik Elde Edilen İstatistikler

No	Kalite		Konu İle İlişki		Gereklilik		Verdiği Anlam	
	İyi	Kötü	İlişkili	İlişkili değil	Olmalı	Olmasa da olur	Olumlu	Olumsuz
G.1	20	3	17	5	10	12	17	6
G.2	18	5	21	2	8	15	20	3
G.3	19	4	23	0	8	15	18	5
G.4	15	8	18	4	9	14	16	7
G.5	16	7	19	3	12	11	21	2
G.6	20	3	21	2	10	13	19	4
G.7	19	4	19	4	11	12	17	5
G.8	15	7	22	1	12	11	18	5
G.9	17	5	19	4	9	14	19	4
G.10	19	4	19	4	10	13	20	3
G.11	16	6	22	1	11	12	19	4
G.12	15	8	18	5	8	15	19	4
G.13	18	5	23	0	13	10	18	5
G.14	19	4	22	1	12	11	17	5
G.15	18	5	21	2	8	15	18	4
G.16	17	6	19	4	6	17	17	6
G.17	20	3	18	5	9	12	17	6
Toplam	301	87	341	47	166	222	310	78

Tablo 6. incelendiğinde çalışma kağıdında öğrencilere gösterilen 17 farklı görsel için 23 öğrencinin değerlendirmesi sonucu 301 cevap görsellerin kalitesinin iyi-yeterli olduğu yönünde değerlendirme yaparken, 87 cevap ise görsellerin kalitesinin kötü olduğunu söylemektedir.

Görsellerin konu ile ilişkisine yönelik 23 öğrencinin 17 görsel için verdiği 388 cevaptan 341 tanesi görsellerin konu ile ilişkili olduğunu ifade ederken 47 cevap ise görsellerin konu ile ilişkili olmadığı yönünde değerlendirme yapmıştır.

Kitapta yer alan görseller içerisinde seçilmiş 17 görselin gerekliliği üzerine sorulan; olmalıdır ya da olmasa da olur şeklinde cevap verme imkânı sunan soruya 388 cevaptan 166 cevap görsellerin gerekli olduklarını söylerken, 222 cevap ise bu görsellerin gerekli olmadıklarını ifade etmiştir. Verilen cevaplar görsellerin öğrenciler üzerindeki algısını ortaya çıkarması açısından dikkat çekicidir.

Araştırmaya yönelik hazırlanan görsel değerlendirme formunda öğrenciler, ayrıca seçilmiş 17 görselin verdiği olumlu-olumsuz mesaj yönünden değerlendirmelerde de bulunmuştur. Öğrencilerin cevapları incelendiğinde 310 cevap görsellerin olumlu mesaj verdiğini söylerken 78 cevap ise görsellerin olumsuz bir imajı olduğunu ifade etmiştir.

Ders Kitabında Yer Alan Görsellere Yönelik Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri

Araştırmanın amacına yönelik olarak ders kitabında bulunan görseller arasından araştırmacılar tarafından belirlenmiş 17 görselin yansıttığı değerlerin neler olduğuna dair öğrenci ve öğretmen görüşlerine başvurulmuştur.

Elde edilen öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

Görsel 4. Çocuk Hakları Konu Görseline Yönelik Öğrenci Görüşü

Ders kitabı sayfa 27'de yer alan Görsel 4. çocuk hakları ile anlatılan konu içeriğinde bulunmaktadır. Görsele ait öğrenci görüşü şudur:

"Bu görselde bir çocuğun haklarının sınırlandırıldığından bahsedilebilir. Bir çocuk asla ve asla 18 yaşına kadar çalıştırılmaz. Görsel adalet, eşitlik ve duyarlılık değerleri ile ilgilidir."

Öğrencinin görsele yönelik değerlendirmesinin, bu görsel ile ilgili araştırmacılar tarafından yapılan değer ifade etme açısından yapılan değerlendirme ile örtüştüğü söylenebilir.

Görsel 5. Çocuk Hakları Konu Görseline Yönelik Öğrenci Görüşü

Ders kitabı Sayfa 26'da yer alan bu görsel çocuk hakları konusu içerisinde verilmiştir. Araştırmacılar tarafından çocukların temiz bir çevrede yaşama hakkına sahip olmalarına yönelik verildiği düşünülen bu görsele ait öğrenci görüşü şudur:

"Bu görselde insanlar mesleklerini yapıyorlar. Herkes kendi görevini yerine getirerek eşitlik sağlıyor. Bu görselde vurgulanan değerler: çalışkanlık, eşitlik, adalet ve saygıdır."

Öğrencinin görsele yönelik yaptığı değerlendirmede, öğrencinin görseli meslekler konusu ile ilişkilendirdiği, çocuk haklarına yönelik herhangi bir çıkarımda bulunmadığı görülmektedir.

Görsellere yönelik öğrenci görüşleri incelendiğinde görsellerin amaca uygun olarak hizmet ettiği, kazandırılmak istenen değerlere yönelik mesajlar verdiği söylenebilir. Ancak 17 görsel için elde edilen öğrenci görüşlerinden çıkardığımız bu sonuç, yine 17 görsel için sorulan kalite, ilişkililik, gereklilik, verdiği anlam kapsamında sorulan sorulardan elde edilen verilerle örtüşmediği söylenebilir.

Öğrencilerin 17 görsele yönelik yaptığı değerlendirmeler ve görüşler incelenerek görsellerin amaca uygunluk, görsellerin öğrencinin gözünden yansıttığı değerler kapsamında verilen cevaplar araştırmacılar tarafından tablolaştırılmıştır. Öğrenci cevapları Evet (E) / Hayır (H) şeklinde kodlanmıştır. Tabloda "G." kısaltması ile Görsel, "Ö." kısaltması ile Öğrenci ifade edilmiştir.

Tablo 7. Görsellere Yönelik Öğrenci Değerlendirmesi

	G. 1	G. 2	G. 3	G. 4	G. 5	G. 6	G. 7	G. 8	G. 9	G. 10	G. 11	G. 12	G. 13	G. 14	G. 15	G. 16	G. 17
Ö1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö3	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö4	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö5	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö6	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Ö7	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö8	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö9	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö10	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+
Ö11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Ö12	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö13	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö14	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö15	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Ö16	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+
Ö17	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	-
Ö18	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö19	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+
Ö20	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ö21	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Ö22	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-
Ö23	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+

Görsellere yönelik öğrenci cevapları incelendiğinde 17 görselin amaca uygunluk ve yansıttığı değerler açısından araştırmacıların beklediği cevaplar ile tutarsız 25 farklı cevap tespit edilmiştir. Bu cevapların 12 farklı görsele yönelik dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Belirlenen 17 görsel içerisinde ise 5 görsel için araştırmacı bulgularından tutarsız cevap tespit edilmemiştir.

Öğrencilerin görselleri kalite, konu ilişkisi, gereklilik, verdiği anlam açısından yaptıkları değerlendirmelerde karşılaşılan olumsuz sonuçların görsellerin amaca uygunluk ve yansıttığı değerler açısından verdikleri cevaplarla örtüşmediği görülmektedir.

Araştırma sorusunun ikinci kısmında ise belirlenen görsellerle ilgili öğretmen görüşlerine başvurulmuş, bu kapsamda örneklem kısmında bahsedilen kriterlerle oluşturulmuş 15 kişilik öğretmen grubunun görüşleri alınmıştır.

Araştırmacılar tarafından belirlenen 17 görsele yönelik 15 farklı sosyal bilgiler öğretmeninin görüşleri, kitap kapsamı ve konu bağlamı belirtilmeden alınmıştır. Öğretmen görüşleri incelendiğinde verilen bütün cevapların araştırmacıların görsellere yönelik belirlediği amaca uygunluk ve değer ifade etme kriterleri ile tutarlı olduğu belirlenmiştir. Bu yüzden öğretmen görüşlerine yönelik kodlama tablosu oluşturulmamıştır.

Öğretmenlerin görsellere yönelik değerlendirmelerinden bazıları şunlardır:

Görsel 6. *Dayanışma, Aile Birliğine Önem Verme, Sevgi- Saygı Değerleri ile İlgili Belirlenen Görsele Yönelik Öğretmen Görüşü*

Sayfa 56'da verilen bu görsel öğretmen yorumuna sunulmuş ve elde edilen cevap kesit olarak sunulmuştur. Öğretmen, "Türk aile sistemini ve yemek kültürümüzü yansıtan güzel bir fotoğraf. Yemek kültürü, sofraya adabı, paylaşma" cevabını vererek görselin kazandırmak istediği amaç yönünde yorumda bulunmuştur.

Görsel 7. *Yardımsızlık Değeri ile İlgili Belirlenen Görsele Yönelik Öğretmen Görüşü*

Ders kitabı sayfa 12'de yer alan bu görselde katılımcı öğretmenin görsele dair; "Maddi durumu olmayan insanların hala var olduğu toplumumuzda; birlik olma dayanışma ve duyarlı davranma. Dayanışma, duyarlılık." biçiminde yorum yaptığı görülmektedir. Katılımcı öğretmenin görsele dair yorumunun kazandırılması hedeflenen değer doğrultusunda olması görsel seçiminin doğru yapıldığının kanıtı olarak gösterilebilir.

Sonuç ve Tartışma

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan görseller üzerinde, 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında verilen 18 değer için yapılan tarama ve değerlendirmeler sonucunda 13 değer için ilişkilendirme yapılmış fakat 5 değere yönelik görsel tespit edilememiştir.

Ders kitabı görsellerinde en fazla vurgulanan değerler sorumluluk (18), duyarlılık (17), yardımseverlik (14), saygı (14), sevgi (13) değerleriyken, hiç yer verilmemiş değerler olarak adalet, barış, eşitlik, özgürlük ve tasarruf değerleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin görsellerin kalitesi, konu ile ilişkisi ve verdiği mesajların olumluluğu üzerine pozitif yönde cevaplar verdiği belirlenmiş ancak görsellerin gerekliliği için aynı sonuç elde edilmemiştir. Görsellerin gerekliliği üzerine sorulmuş olan soruya 17 farklı görsel için 388 cevap verilmiş ancak 222 cevap görsellerin gerekli olmadığını, “olmasa da olurdu” diyerek ifade etmişlerdir. Elde edilen bu verilerden yola çıkarak kitapta bulunan görsellerin kalite, konu ile ilişkililik ve olumlu mesaj verme açısından sorunları olsa bile ihtiyaçları karşılayacak yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak öğrencilerin gözünde görsellerin gereklilik açısından çok büyük bir önemi olmadığı ortadadır. Görsellerin gerekliliği bağlamında öğrenci düşüncelerini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Öğrencilerin gündelik yaşamlarında kullandıkları elektronik cihazlar onlara farklı boyutlarda görsellik imkânı sunmaktadır. Bu durumun kitap görsellerin sıkıcı ve gereksiz olarak algılanmasına yol açtığı düşünülebilir. Ayrıca öğrenciler çoğu zaman ders kitaplarındaki görsellerin süs ya da renk olsun diye koyulduklarını düşündüklerini sınıf ortamında ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkarak görseller konu ile ilişkili olarak seçilmiş olmalarına rağmen öğretmenler tarafından dersler esnasında ders işleyişine ve konu akışına çok dahil edilmediği yorumu yapılabilir.

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabından seçilmiş görsellerle ilgili öğrencilerin yorumları incelendiğinde görsellerin değer anlamında hedeflenen amaca hizmet ettikleri sonucuna varılabilir. Araştırmacılar tarafından görsellerin temsil ettiği değerlere göre tutarlı cevaplar veren öğrencilerin, aynı görsellerle kitap içeriği ve konu kapsamından ayrı şekilde karşılaştıklarında ise kalite, konu ilişkisi, gereklilik ve verdiği anlam bakımından daha çok negatif cevaplarda buldukları görülmüştür. Öğrencilerin yaş grubu dikkate alındığında görsellerin değer temsiliyetinin konu kapsamından ayrı olarak yetersiz olduğu ifade edilebilir. Ancak aynı görseller ile ilgili, öğretmenlerin konu kapsamı ve kitap içeriğinden ayrı olarak, görsellerin yansıttığı değerlere yönelik anlamlı ve araştırmacı bulguları ile tutarlı cevaplar verdikleri görülmektedir. Öğretmenlerin alan hakimiyeti ve konu kapsamına yönelik uzmanlıklarının bulunması burada bir avantaj olarak değerlendirilse bile çalışmaya katılan bütün öğretmenlerin tutarlı cevaplar üretmesinin görsellere yönelik olumlu bir sonuç olduğu değerlendirilebilir.

Literatürde değerler eğitimi açısından ders kitaplarının çalışıldığı pek çok değerlendirme çalışması bulunmaktadır. Değirmenci Toraman ve Memişoğlu (2022)'nin yürüttüğü çalışmada, 5.sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bulunan görsellerde en çok ifade edilen değerler olarak bilimsellik, duyarlılık ve çalışkanlık değerleri tespit edilmiştir. Bu çalışmadaki görsellerde en çok tespit edilen değerler ise; sorumluluk, duyarlılık, yardımseverlik, sevgi ve saygı değerleri olmuştur. Değirmenci Toraman ve Memişoğlu (2022)'nin çalışmasının, görsellerin değerler eğitimindeki önemine dair elde ettiği bulgular ve sonuç değerlendirmesi ile bu araştırmadan elde edilen sonuçların birbirini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Güçlü (2019)'nün sosyal bilgiler ders kitaplarını değerler eğitimi açısından değerlendirdiği çalışmasında ders kitabı metinleri ve konu içeriği dışında ders kitaplarında yer alan görsellerin de belirli değerleri yansıttığını ifade ettiği görülmektedir. Oğuz Haçat ve Demir (2020)'in sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi açısından incelediği çalışmada; ders kitabında en çok dayanışma değerinin tespit edildiği görülmektedir. Ayrıca ders kitabında yer alan değerlerin çeşitli görsellerle desteklendiği ifade edilmektedir.

İlkokul hayat bilgisi ders kitaplarında değerler eğitime yönelik Hatay Uçar ve Çetinkaya (2021) tarafından yürütülen çalışmada ise araştırmaya konu olan ders kitaplarında kök değerlere 363 kere yer verildiği belirlenmiş ve görsellerin ders kitaplarında değer eğitimi için kullanıldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak konu ile ilgili literatürde farklı kapsamlarda bulunan çalışmaların elde ettiği bulgu ve sonuçlar ile bu çalışmadan elde edilen bulgu ve sonuçların örtüştüğü söylenebilir.

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında değer eğitimi için ders kitabı içerik ve görselleri değer eğitimi için kullanmanın etkili bir yol olabileceği düşünülmüştür. Ancak günümüz teknoloji çağında öğrencilerin dikkat ve ilgi seviyelerine dair çitanın yükselmiş olması ders kitaplarının etkisinin düşük olmasına neden olmaktadır. Nitekim öğretim programında belirlenen ortak hedeflere ulaşılması ve toplumsal ve kültürel sürekliliğin korunması adına ders kitaplarının büyük önem arz etmektedir. Bundan ötürü ders kitaplarına yönelik araştırmalar neticesinde yapılacak düzeltmeler sayesinde öğrencilere değer öğretiminin daha etkili yapılabilmesi mümkündür. Söz konusu sonucun Karacan (2018)'ın bulgularıyla da doğrudan örtüştüğü ifade edilebilir. Ders kitaplarının değerler eğitiminin işleme sürecindeki ağırlığının bilinmesi ve uygulayıcı öğretmenlerin de bu bilincin farkında olması bulgulardan elde edilen önemli bir sonuçtur.

Ülkelerin eğitim sistemlerinin eğitim politikaları kapsamında değişmeye açık yapısı nedeniyle değer eğitime dair bir standartın oluşturulamamış olması değer eğitiminin etkisini bütüncül olarak etkilemektedir. Ülkemizde bu açıdan 2018 öğretim programından bugüne istikrarlı bir takvimin takip edildiği söylenebilir. Ancak değerler eğitiminin günün modası olarak değerlendirilmesi ve popülist bir anlayışla ele alınmasının beraberinde getireceği potansiyel sorunlara yönelik önlemler alınması gerekmektedir. Bu kapsamda eğitim öğretim materyallerinin değer eğitimi bağlamında daha ciddi bir şekilde ele alınması gerektiği söylenebilir. Çünkü değer ifadelerinin ya da değer olarak ifade edilmiş kavramların günümüz dünya düzeninde etkisini her geçen gün yitirdiği ortadadır. Ahlaki yozlaşma ve kültürel yıpranmanın toplumsal değer eğitimi anlayışına olumsuz etkileri olacağı söylenebilir. Değer eğitimi kapsamında toplumsal bir çözülmenin ise yıllarca çözülemeyecek sorunlar ortaya çıkaracağı ifade edilebilir. Değer eğitimi çıkmaza sokan bu toplumsal çözülmenin önlemleri ise ancak eğitimle temellenebilir.

Bireyin ya da öğrencilerin değer eğitimi belli bir süreçten ziyade hayat boyu devam eden bir süreç olarak değerlendirilebilir. Öğrencinin toplumsal yaşamda ilkokuldan yüksököğretim mezuniyetine ve ölümüne değin devam eden değerler eğitiminin sadece farklı eğitim ortamları ya da öğreticilere yüklenen sorumluluk dışında bireyin ailesine ve kendisine ciddi sorumluluklar düşmektedir. Bireyin öncelikle ailede kazanacağı değerlere yönelik edinmesi gereken farkındalık okul yıllarında hayat bulur. Bu durum ise öğretim süreçlerinin iyi değerlendirilmesiyle olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu açıdan değerler eğitime etki eden faktörleri sıralama yapmak gerekirse aile, okul, bireysel sorumluluk ve çevre şeklinde bir şema oluşturulabilir. Her sorumluluk paydaşının farklı değişkenlerle değerler eğitimi sürecine etki ettiği söylenebilir. Örneğin her zaman maddi ya da somut bir karşılık bekleyen öğrenci yetiştirilmesine yol açan bir eğitim sistemi içerisinde değer eğitiminin kendisine tam bir karşılık bularak etki göstermesi çok mümkün olmamaktadır. Aile içerisinde saygı, sevgi ve sorumluluk değerleriyle tanışmayan bir çocuğun ilerleyen yıllarda bu değerleri içselleştirmesi daha zor olabilir. Öğrenciye kazandırmaya çalıştığımız değer ifadelerinin ortak bir amaca hizmet etmesi gerekliliği burada ortaya çıkmaktadır. Bireyin düşünme sürecini bir sona bağlayabilmesi için düşüncelerinin bir amaç etrafında toplanması gerekmektedir (Katılmış, 2010). Değer eğitimi sadece okuldan, öğretmenden ya da muhtelif ders kitaplarından ibaret görmek sistemin en büyük hatası olarak değerlendirilebilir.

Katılımcı öğretmenlerin görüşlerinden ve yorumlarından elde edilen bulgular neticesinde sosyal bilgiler ders kitabındaki görsellerin içerikle ilişkili olduğu ve kültürel,

geleneksel yapı hakkında yeterli ipuçları barındırdığı tespit edilmiştir. Görsellerin kalite ve çözünürlük bakımından da yeterli olduğu sonucunun çıkarıldığı öğretmen ifadelerinde değerlerin doğru seçildiği ifade edilmiştir. bu durum öğretmenlerin detaylı incelemeler ışığında ders kitabındaki değerlerin gereklilik, ilişkililik, kalite, nicelik açısından istenilen düzeyde olduğunu ortaya koyduklarını göstermektedir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre şu önerilerde bulunulabilir:

- Araştırmacılara yönelik öneriler;
  - Sosyal Bilgiler 6. ve 7. sınıf ders kitaplarının benzer incelemeye tabi tutularak elde edilecek sonuçlar doğrultusunda ders kitabı görsellerine yönelik öneriler sunulabilir.
  - Sosyal bilgiler dersi kapsamında ele alınan bu konu farklı disiplinler ile birlikte yürütülerek elde edilen sonuçlar doğrultusunda karşılaştırmalar yapılabilir.
- Öğretmenlere yönelik öneriler:
  - Ders kitabında konu akışında bulunan görsellerin ders işleyişine dahil edilmesine yönelik ders içi etkinlikler planlanabilir.
  - Ders kitabında ilgili konunun değer eğitimi gerçekleştirmeye yönelik potansiyeli fark edildiğinde ders kitabı görseli yetersiz olarak değerlendiriliyorsa farklı görsellerle konu desteklenebilir.
  - Değer eğitime yönelik karikatür görselleri ya da çizgi roman bölümleri ders içinde kullanılabilir.
- Ders kitabı planlayıcılarına yönelik öneriler:
  - Ders kitabı içerisine yerleştirilmiş görsellerin konu-anlam-değer ilişkisi yeniden gözden geçirilebilir.
  - Görseller içerisinde hiç yer verilmeyen değer ifadeleri ile ilgili görseller eklenebilir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2003). *Değişim ve yeni global değerler, modernite ve postmoderniteye değişim*, Edit. Coşkun Can AKTAN, Çizgi Kitabevi.
- Aslan, S. ve Aybek, B. (2019). *Uygulama örnekleriyle çokkültürlü eğitim ve değerler eğitimi* (1. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Ataman A.vd. (2001). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu* (Türkçe 1–8). (Editör: Leyla Küçükahmet). Yayın Dağıtım.
- Ballı, M. M. (2021). Bilginin toplumsal-felsefi boyutları ve Spinoza'nın bilgi anlayışı. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (7), 93-119.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*, Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, 3. Baskıdan Çeviri, Siyasal Kitabevi.
- Değirmenci Toraman, K. & Memişoğlu, H. (2022). Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki edebi ürün ve görsellerin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 8(2), 198-217. DOI: 10.24289/ijsser.1081371
- Doğanay, A. (2002). “*Sosyal bilgiler ve sosyal bilgiler öğretimi*”, Edit: Cemil ÖZTÜRK; Dursun Dilek, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık.
- Earged (2008). İlköğretim okulu ders kitaplarının değerlendirilmesi. www.meb.gov.tr adresinden erişildi.
- Erbaş, A. A. (2021). Sosyal bilgiler öğretim programındaki değerlerin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımaları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 23-40. DOI: 10.48146/odusobiad.779737
- Eryılmaz, Ö. ve Çengelci Köse, T. (2018). Sosyal bilgilerde edebi ürünler ve değerler eğitimi: Küçük prens örneği. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 65-79.
- Faiz, M. ve Karasu Avcı, E. (2018). 4.ve 5.sınıf sosyal bilgiler ders kitapları “etkin vatandaşlık” öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2 (1), 1-21.
- Hatay Uçar, F. ve Çetinkaya, S. (2021). İlkokul hayat bilgisi ders kitaplarında değerler eğitimi. *Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 275-291.
- İçen, M. ve Akpınar, E. (2014). Küresel vatandaşlık eğitiminin uluslararası sorunların çözümündeki rolü. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 277-290.

- Kan, Ç. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi ve Değerler Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(187), 138-145.
- Karacan, H. (2018). Beşinci sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında yer alan milli ve evrensel değerlerin analizi. *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Katılmış A., Ekşi H., Öztürk C., (2010). Sosyal bilgiler dersi kazanımlarıyla bütünleştirilmiş bilimsellik odaklı karakter eğitimi programının etkililiği, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-87.
- Katılmış, A. (2010). *Sosyal bilgiler derslerindeki bazı değerlerin kazandırılmasına yönelik bir karakter eğitimi programının geliştirilmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2002). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kochanska, G. (1994). Beyond cognition: expanding the search for the early roots of internalization and conscience. *Development Psychology*, 30(1), 20-22.
- Koçoğlu, E., ve Erdoğan, E. (2017). *Dini ve ahlaki değerlerle sosyal bilgiler öğretimi*. R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Ed.). *Alternatif Yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi* (ss. 517-537). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Köksal, K., Yaylacı, Z., Yel, Ü., Erbaş, S. ve Kılcan, B. (2022). Sosyal bilgiler ders kitaplarının kök değerler açısından incelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 74-87. DOI: 10.48174/buaad.52.1
- MEB, (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı* (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). <http://mufredat.meb.gov.tr> adresinden erişildi.
- MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı* (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6. ve 7. Sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı.
- Oğuz Haçat, S. ve Demir, F. B. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler açısından incelenmesi. *Journal of History School*, 49, 4443-4466.
- Öztürk, T. ve Özkan, Z. S. (2018). Hayat bilgisi ders kitaplarındaki metin ve görsellerin değerler açısından incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 172-204.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical Advances and empirical tests in 20 countries, In M. Zarina (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* (s. 1-65). Orlando, F L: Academic Press.
- Sönmez, V. (1997). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*, Anı Yayıncılık.

Taş, H. (2022). İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının evrensel değerler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (62), 455-475.
DOI: 10.21764/maeuefd.1054065

TDK (2022). Büyük türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Tezcan, M. (2018). *Değerler eğitimi: sosyolojik yaklaşım* (1. Baskı). Anı Yayıncılık.

Yılar, R. (2016). İlettiği değerler açısından ilkokul türkçe ders kitaplarındaki metinler üzerinde incelemeler, *Journal of Bayburt Education Faculty*, 11.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (11.Baskı). Seçkin Yayıncılık.